

*Сабатовська І. С.,
кандидат соціологічних наук,
викладач кафедри педагогіки і психології
Національний фармацевтичний університет*

Постановка проблеми. В умовах реформування вищої школи основною метою освіти є не тільки якісна підготовка фахівця-професіонала, а й забезпечення можливостей для його постійного саморозвитку на основі вимог сучасного науково-технічного прогресу. Зі вступом України в Болонський процес відбувається переосмислення суспільної цінності і визначення якості діяльності такої соціально-професійної групи як педагоги вищої школи.

Вища професійна освіта мала величезне значення для нашого суспільства, починаючи ще з середини XVIII століття. Викладачі ВНЗ в усі часи були не тільки суб'єктами професійної діяльності з підготовки висококваліфікованих фахівців, а й активними учасниками політичних, соціокультурних процесів і змін, що відбуваються в країні. При цьому чинником, що безпосередньо впливає на формування цінностей, вироблення орієнтирів, принципів поведінки і діяльності педагогів вищої школи, є їх професійна культура.

В останні роки, вперше за всю історію розвитку вищої освіти, склалася парадоксальна ситуація: при всій її необхідності спостерігається зниження престижу професії викладача ВНЗ, зокрема, обумовлене змінами в змісті цінностей освіти в цілому, недостатнім рівнем професійної підготовки і вкрай низьким рівнем матеріального добробуту освітян вищої школи. Невідповідність вимогам науково-технічного і соціального розвитку організації фінансово-господарської діяльності та трудових відносин у сфері освіти спричинило негативні наслідки в сфері кадрового забезпечення вищої професійної освіти, серед яких: зниження професійної мотивації педагогів, втрата традиційних ціннісних, світоглядних, нормативних підстав педагогічної діяльності, включення педагогів у додаткову зайнятість на шкоду основній викладацькій роботі і, як наслідок, – погіршення якості навчання студентів. Таким чином, сьогоденна ситуація в досліджуваній сфері освіти актуалізує проблему вивчення та оцінки стану професійної культури педагогів вищої школи.

Реформи вищої професійної освіти пред'являють педагогу нові вимоги, відповідні сучасним стандартам до педагогічної діяльності. Проблема полягає в тому, що за своєю природою професійна культура педагогів не може змінюватися настільки ж динамічно, як інші підсистеми культури. Все це породжує суперечності в самій культурі педагогів вищої школи. Отже, актуальність дослідження також пов'язана і з потребою вивчення цих суперечностей і способів їх дозволу.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури, що відноситься до теми дослідження, дозволяє виділити кілька напрямів. Будь-яке дослідження культури неможливо без визначення її сутності, різні підходи до аналізу культури представлені в роботах Л.Н. Когана, Е.С. Маркаряна, В.М. Межуєва, П.А. Сорокіна та ін. Основу дослідження у сфері професійної культури складають роботи таких авторів, як М. Вебер, Е. Дюркгейм, Н.В. Кузміна, Л.Я. Рубіна, В.Н. Турченко та ін. Творчу складову педагогічної діяльності було приділено глибокому аналізу в роботах В.І. Андрєєва, В.І. Загваздинського, Л.А. Семенова та ін. Проблеми професійної діяльності педагогів вищої школи стали предметом аналізу С.І. Григор'єва, Г.Е. Зборівського, М.А. Іванової та ін.

Мета даної статті полягає в теоретико-методологічному аналізі сучасного стану та особливостей розвитку професійної культури педагогів вищої школи в умовах модернізації вітчизняної освіти.

Виклад основного матеріалу. Професійну культуру можна розглядати на різних рівнях розвитку. Початковий рівень можна умовно охарактеризувати як інформаційний. Тут ступінь сформованості системи професійних знань і поглядів ще не досить широкий, професійні здібності перебувають у стадії формування. Ставлення до праці може бути звужене утилітарними факторами. Чим вищий рівень знань і вмінь, чим ширший досвід, тим більш імовірно, що людина у своїй праці може досягти певних висот. Для вищого рівня характерні й широкий професійний світогляд, і великий обсяг професійних знань, інтересів і вмінь, і творче розуміння виробничої ситуації як проблемного завдання, і здатності розв'язувати його продуктивно, оригінально, ефективно.

Високий рівень сформованості професійної культури визначається за допомогою двох характеристик: загальної та спеціальної. *Загальна* професійна культура фахівця полягає у єдності переконаності в соціальній значимості праці й своєї професії, розвиненого почуття професійної гордості; працьовитості й працездатності; заповзятливості, енергійності й ініціативності; готовності ефективно, швидко і якісно вирішувати виробничі завдання, що виникають; вільного володіння нормами наукової організації праці; знань теорії управління й основ соціальної психології; організаторських здібностей; готовності й зацікавленості в оволодінні основами суміжних спеціальностей, у розширенні професійного досвіду. *Спеціальна* професійна культура у фахівців різного профілю включає якості, які значно різняться навіть у межах одного профілю. Для відбиття цієї сукупності якостей служать вузькоспеціальні розділи професіограм.

Результати дослідження, яке було проведено нами протягом 2013 року серед викладачів декількох ВНЗ м. Харкова, дозволяють свідчити про те, що, на жаль, для професійної культури сучасного педагога вищої школи характерним є домінування знаннєвого компонента над ціннісним і нормативним. Що стосується співвідношення ціннісного і нормативного компонентів, то переважає нормативний. Це свідчить про домінування нормативного (зовнішнього соціального) контролю над ціннісним (внутрішнім, особистісним). У цьому ми бачимо ще одне протиріччя професійної культури педагога вищої школи.

Одним з важливих чинників, що впливають на формування і розвиток професійної культури є традиції. На це вказало 33% респондентів. Вони формуються в результаті колективної соціальної взаємодії людей і відображають схвалювані форми педагогічної діяльності, її організації. Традиції підсилюють і укорінюють стереотипні зразки професійної поведінки, що, з одного боку, підтримує стабільність і згуртованість соціально-професійної групи, а з іншого – створює умови для формування та розвитку професійної культури педагога. Респонденти, говорячи про традиції у своїх колективах (кафедрах, вузах), з жалем відзначають, що вузи (кафедри) їх поступово втрачають, що залишаються лише зовнішні форми, які не сприяють формуванню і відтворенню професійної культури педагога вищої школи.

Наступним зовнішнім чинником, що впливає на формування і розвиток професійної культури педагога вищої школи, є освітнє середовище, та частина соціокультурного простору, в якому здійснюється взаємодія педагога з суб'єктами освітнього процесу. Успішність особистості в професійній діяльності багато в чому залежить від того, які умови і можливості для її реалізації надає їй середовище, що виявляється у змісті, особливостях і режимі діяльності. На цей фактор вказало близько 50% респондентів. Як ми вже відзначали, діяльність педагога нерозривно пов'язана з освітньою сферою. Специфіка цієї взаємодії носить активний характер, бо педагог, навчаючи, виховуючи студентів,

взаємодіючи з колегами, перетворює і змінює це середовище. Одним з важливих суб'єктів освітнього середовища є керівництво вузів (факультетів) та кафедри. Саме їм необхідно піклуватися про підвищення рівня професійної культури.

У педагогів у професійному середовищі формуються і культивуються норми і цінності педагогічної діяльності. Дані дослідження дозволили нам зробити вельми невтішні висновки про те, що тільки в половині випадків адміністрація вузів, так само як і факультетів, створює умови для успішної педагогічної діяльності педагога у вузі і надає професійну допомогу та підтримку. Так, майже 35% респондентів вважає, що адміністрації вузів необхідно поліпшити умови праці педагога; 16% – удосконалити систему морального і матеріального стимулювання праці; 25,6% – диференціювати оплату праці у вузі (на факультеті); 21% – стежити за навчальним навантаженням викладачів (зниження навчального навантаження); 22,6% – стежити за взаєминами педагогів на кафедрах; 18,1% – створювати можливості для кар'єрного зростання педагога.

Таким чином, розглянувши професійну культуру в системі споріднених понять культури, культури праці, можна визначити їх співвідношення. По відношенню до загальної культури професійна культура є її підсистемою. Культура праці та професійна культура – це самостійні феномени, нетотожні один одному. Суб'єктом, носієм професійної культури виступає соціально-професійна група або особистість, тому її можна розглядати як на рівні групи, так і на особистісному. Професійну культуру ми розуміємо як взаємодію працівника і професійного середовища на основі представлених у ній вищих зразків трудової діяльності, що забезпечує необхідну соціуму якість виконання працівниками виробничих обов'язків, обумовлену впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Зміст і специфіка професійної культури педагогів вищої школи обумовлені специфікою педагогічної діяльності як елемента соціальної діяльності. Педагогічна діяльність може бути як професійною, так і непрофесійною. Суб'єктом непрофесійної педагогічної діяльності може бути кожна людина, яка має на іншу людину певний педагогічний вплив, однак ця діяльність для неї не є професійною (наставник, член сім'ї, член референтної групи і т.д.). Суб'єктом професійної педагогічної діяльності є соціально-професійна група педагогів (вихователів) чи особистість педагога. Специфіка професійної педагогічної діяльності полягає в тому, що результати праці педагога відстрочені в часі, вони не так помітні відразу, як у діяльності архітектора або інженера. Педагогічна діяльність не має повторень однієї і тієї ж ситуації, бо освітнє середовище надзвичайно мінливе, і те, що відбулося сьогодні, як правило, не має повторення завтра і т.д.

Основою педагогічної діяльності є соціальна взаємодія суб'єктів освітнього процесу (педагог – учень, учень – педагог, педагог – батьки, педагог – педагог, батьки – педагог і т.д.). Ця взаємодія носить суб'єкт-суб'єктний характер. Правова регуляція поведінки та взаємодії педагогів доповнюється й етичною, коли від педагога чекають зразкової моральності, громадянської та соціальної відповідальності в силу його статусу – вихователя, який навчає, наставника в суспільстві. Тому педагоги обмежені у виборі засобів досягнення як професійних, так і своїх особистісних цілей. Педагогічна діяльність, як ніяка інша професійна діяльність, вимагає миттєвої реакції від педагога на будь-яку подію, що відбувається в освітньому середовищі, і творчості.

Формування і розвиток професійної культури педагогів вищої школи, яка виступає підсистемою загальної культури, обумовлено сукупністю взаємопов'язаних об'єктивних і суб'єктивних чинників соціально-економічного, соціокультурного та особистісного характеру. При цьому чинники надають як безпосередній (наприклад, економічний фактор, статус (престиж) професії в суспільстві), так і опосередкований (наприклад, наявність сім'ї, ЗМІ) вплив на формування і розвиток окремих елементів професійної культури. В якості основних об'єктивних чинників, що впливають на стан професійної культури та визначальні цінності і норми професійної культури педагога вищої школи, виділили: економічний чинник, систему освіти, професійну мобільність педагогів всередині вузу, престиж професії педагога у суспільстві, ціннісну систему суспільства, засоби масової інформації, сім'ю. До суб'єктивних чинників віднесли: особистий досвід педагогічної діяльності (стаж), самоосвіта, інтерес до професії, особисту систему цінностей педагогів.

Дослідження дозволило виявити основні функції професійної культури педагога вищої школи: пізнавальну, аксіологічну, інформаційну, нормативну, трансляційну, креативну, регулятивну, ігрову, рекреаційну, комунікативну. Однак, у силу низки причин, не всі вони сьогодні мають реалізацію в педагогічній діяльності. До дисфункцій професійної культури педагога вищої школи можна віднести інтегративну, аксіологічну, креативну.

Маємо за підставу визначити те, що переважаючими елементами професійної культури педагога вищої школи виявляються нормативні та знаннєві. Насамперед, це обумовлено тим, що педагогу постійно необхідні як професійні, так і непрофесійні знання, саме їх він транслює студенту щодня. А оскільки знання в сучасних умовах застарівають з колосальною швидкістю, то він змушений поповнювати їх запас щодня. У цьому випадку знання, їх поповнення виступають основною професійною нормою – цінністю. По-друге, це обумовлено також і тим, що існують законодавчі норми (Закон України «Про освіту», Держстандарт та ін), що своєю дією практично всебічно охоплюють діяльність педагога вищої школи. З одного боку, норми і цінності діяльності надають досить значущий вплив на формування професійної культури, визначаючи «ідеальний тип» педагога вищої школи, з іншого – дослідження показало відхилення від «ідеального типу» педагога вищої школи на практиці. Цей факт, що розглядається як протиріччя, можна вважати специфічною рисою професійної культури педагогів вищої школи.

Певним відхиленням у поведінці педагога вищої школи сприяє ряд причин, серед яких: низька економічна забезпеченість вищої професійної освіти, низький престиж професії педагога вищої школи (як системний недолік вищої професійної освіти), загальне зниження моральності, культури в суспільстві (як системна криза суспільства в його конкретному історичному стані). Також не можна сказати про повну однорідність соціально-професійної групи педагогів вищої школи щодо всієї сукупності норм і цінностей. З ряду питань спостерігається відсутність думки більшості. Якщо говорити про загальні професійні цінності педагогів вищої школи, то до них можна віднести наступні: професіоналізм, старанність, повагу до студентів, повагу студентів.

Висновки. Дослідження дозволило виявити низку суперечностей, насамперед, між декларованою цінністю вищої освіти і низькою престижністю професії педагога вищої школи та вчителя в цілому. Крім того, протиріччям професійної культури є наявність у неї елементів, сформованих у радянський період (відсутність потреб у кар'єрному рості та самоосвіті педагогів), і ринкових – пострадянських елементів (орієнтація на досягнення матеріального добробуту). Як протиріччя можна розглядати і невисоку готовність педагогів вищої школи до інновацій, змін, творчості на тлі закріпленої Законом України «Про освіту» обов'язком нормою-цінністю систематичного підвищення кваліфікації.

Виявлено значущі кореляції між різними блоками цінностей, що характеризує базисне протиріччя професійної культури педагогів вищої школи: між загальнолюдськими і професійними цінностями. Внаслідок цього спостерігається тенденція зниження значення професійних цінностей для педагогів вищої школи. Соціально-демографічні характеристики педагогів вищої школи (за винятком віку і стажу роботи) не завжди впливають на те, яким чином сприймаються і реалізуються в діяльності ті або інші професійні цінності. Можна говорити про те, що сприйняття

професійних цінностей і норм залежить більшою мірою від інших характеристик і чинників, що виходять за рамки соціально-демографічних ознак педагогів вищої школи.

В результаті поєднання ознак (ступінь поділу загальнолюдських, професійних, особистісних цінностей педагога і ставлення респондентів до своєї професійної ролі) було виділено три типи: «новатори», «консерватори», «кар'єристи». Провідним типом можна вважати тип «консерватора». Представлена типологія професійної культури педагогів вищої школи дозволяє простежити, як вирішуються протиріччя педагогами між професійними, загальнолюдськими і особистісними цінностями у ставленні до професійної ролі. Друга підстава утворена поєднанням ознак, що характеризують ступінь самореалізації педагога вищої школи в професії і рівень його потреби в професійному самовдосконаленні. Безумовно, носієм професійної культури є соціально-професійна група, але вивчення норм, цінностей, знань можливо лише на рівні окремої особистості. Тому, на наш погляд, важливим є той факт, що представленість, поширеність, інтеріоризація тих чи інших професійних норм і цінностей педагогами вищої школи, оцінка прояву їх професійної культури характеризує середньостатистичного педагога вищої школи.

Резюме. В статті аналізуються особливості професійної культури педагогів вищої школи. Виявлено, що преобладаючими елементами професійної культури педагогів вищої школи є нормативні і знанняві. К загальним професійним цінностям педагогів вищої школи можна віднести: професіоналізм, виконавчість, повагу до студентів, повагу студентів. Підкреслюється, що формування професійної культури є однією з пріоритетних задач національної освітньої системи, успішне виконання якої суттєвим чином буде сприяти соціально-економічному і духовному відродженню України, реалізації планів її інтеграції в європейське суспільство. **Ключові слова:** вища освіта, професійна культура, педагог вищої школи, професійна діяльність.

Summary. The article analyzes the characteristics of professional culture of teachers of high school. Revealed that the predominant elements of professional culture of high school teacher are regulatory and knowledge. The common professional values higher school teachers include: professionalism, diligence, respect to students, respect for students. It is emphasized that the formation of a professional culture is a priority of the national education system, the successful implementation of which will significantly contribute to the socio-economic and spiritual revival of Ukraine, the implementation plans for its integration into the European community. **Keywords:** higher education, professional culture, high school teacher, professional activity.

Література

1. Пономарьов О. С. Модель соціальної складової професійної діяльності фахівця / О. С. Пономарьов, С. О. Заветний. – Х., 2008. – 48 с.
2. Соколова Г. Н. Труд и профессиональная культура: (опыт социологических исследований) / Г. Н. Соколова. – Минск: Изд-во Белорус. гос. ун-та, 1980. – 144 с.
3. Сабатовська І. С. Базові передумови формування професійної культури майбутнього фахівця // Молодіжна політика: проблеми та перспективи. Вип. 2. – Дрогобич. – 2011 – С. 273–278.